

1. Problema contribuției statisticii și demografiei la politica antievreiască

Importanța surselor de statistică demografică pentru studierea Holocaustului nu trebuie argumentată. Nu e vorba doar de chestiunea stabilirii numărului victimelor Holocaustului și a dimensiunii numerice a diferitelor grupe de populație care au făcut obiectul politicii de persecuție și/sau distrugere în anii celui de-al doilea război mondial în diferite țări europene. E vorba și de contextul ideologic în care a avut loc Holocaustul, „știința” vremii și unele medii intelectuale fiind o parte a complexului de factori care au contribuit la politica de exterminare practică în Germania și în alte țări aflate în aria de dominație nazistă. Este o întrebare veche aceea a contribuției pe care au avut-o oamenii de știință din diferite domenii la pregătirea și legitimarea Holocaustului¹. Există o direcție de cercetare în acest domeniu și o literatură valoroasă, care se ocupă inclusiv de studiile de demografie și statistică din acei ani. Contribuția științei demografice germane la Holocaust este astăzi binecunoscută².

În cazul concret al României este nevoie de cercetări sistematice pentru a avea o imagine cât de cât completă și corectă a demografiei și statisticii de la noi din anii 1940–1944. Tot ce se știe despre demografia și statistica românească a acelei perioade se rezumă la publicațiile în legătură cu teritoriile cedate în 1940, publicații care demonstrează drepturile României asupra acestor provincii, argumentul principal fiind cel demografic, adică majoritățile românești de acolo. În stadiul actual al cunoașterii credem că se poate afirma că demografia românească – practică de profesioniști, în cadrul Institutului Central de Statistică, instituție care avea atunci un fel de monopol al cercetărilor în domeniu – a fost, dacă nu străină, atunci foarte puțin tributară rasismului și eugeniei, situația din țara noastră fiind diferită de ceea ce a fost știința demografică în Germania nazistă. În textele experților români găsim pe ici pe colo astfel de idei, dar ele sunt cu totul marginale. Demografia românească din anii războiului a continuat tradiția academică din anii '30, când România era apreciată ca una dintre țările cu cea mai solidă și riguroasă cercetare demografică, iar Sabin Manuilă, cel mai mare demograf și statistician român, se bucura de prestigiu pe plan internațional. După 1940 au intervenit, desigur, unele noutăți, legate în principal de prioritățile guvernului, în subordinea căruia se afla Institutul Central de Statistică, și aici mai cu seamă interesul special pentru demografia etnică. S-a adăugat atmosfera xenofobă și antisemită din mediile politice și din societatea românească, ce nu putea să nu marcheze, într-un fel sau altul, și situația acestor specialiști și a institutului. Ni se pare însă că, cel puțin în acest moment, nu se poate afirma că demografii și statisticienii români ar fi

¹ Dintre titlurile cele mai cunoscute menționăm cartea clasică a lui Max Weinreich, publicată imediat după război, tradusă și în română: *Universitățile lui Hitler. Contribuția intelectualilor la crimele Germaniei împotriva evreilor*, trad. de Radu Pavel Gheo, Iași: Polirom, 2000.

² Vezi, între altele, culegerea de studii *Bevölkerungslehre und Bevölkerungspolitik im „Dritten Reich”*, hrsg. von Rainer Mackensen, Opladen: Vs Verlag für Sozialwissenschaften, 2004.

adus argumente în sprijinul politicii antisemite. În studiile lor ei nu folosesc noțiunea de „suprapopulare” atunci când vorbesc de evrei sau de alte minorități, nu spun că evreii sau alți minoritari constituie o „problemă” numerică, ce trebuie „rezolvată” într-un fel sau altul, nu vorbesc de rase inferioare și rase superioare, de pericol demografic etc. – toate acestea fiind concepte larg folosite de experții germani, dar nu numai de aceștia, pentru că astfel de idei erau prezente în epocă și în mediile academice din țările democratice. În unele cercuri politice românești s-a folosit un astfel de limbaj, dar, cu puține excepții, demografii și statisticienii nu l-au practicat.

Chestiunea contribuției cercetării demografice și statistice românești la politica antievreiască este însă una mai complicată. Sabin Manuilă, directorul Institutului Central de Statistică, a fost nu doar expertul în probleme etnice al guvernului Antonescu, ci și cel care a fundamentat teoretic politica de populație (în sens de politică etnică) a statului român. El a fixat conceptele acestei politici, care urmărea transformarea României într-un stat omogen sub aspect etnic³.

Cum s-a demonstrat recent, omogenizarea etnică a fost o idee centrală în politica guvernului condus de generalul (apoi mareșalul) Ion Antonescu și era împărtășită de toți factorii de decizie români⁴. Primul proiect încheiat de omogenizare etnică a țării, aproximativ în limitele teritoriale ale României Mari, a fost elaborat de Sabin Manuilă și prezentat lui Ion Antonescu, sub forma unui memoriu, la 15 octombrie 1941⁵. Proiectul are în vedere plecarea din România, prin intermediul schimburilor de populație, a unui număr – la nivelul cifrelor recensământului din 1930 – de 3.581.618 minoritari (sârbi, bulgari, unguri, ruteni și ucraineni, ruși, evrei, poloni, cehi și slovaci) și aducerea a 1.602.359 de români din țările vecine (Bulgaria, Iugoslavia, Ungaria, Rusia, Macedonia, Polonia și Cehoslovacia). La numărul celor care părăseau țara se adăugau alte câteva minorități pentru care nu era posibil schimbul de populație: germanii, care urmau să fie repatriați de guvernul de la Berlin la încheierea războiului; turcii din Dobrogea, pe care guvernul de la Ankara începuse de mai multă vreme să-i transfere în Turcia. În ce-i privește pe evrei (756.930 la recensământul din 1930) și pe țigani, pentru ei Manuilă preconiza „transferul unilateral”. Ni se pare că aici, în această sintagmă, e vorba de Transnistria, pentru că singurul loc unde autoritățile române puteau să „transfere” aceste populații în momentul octombrie 1941 era teritoriul sovietic dintre Nistru și Bug, aflat sub ocupație românească. Dar, dacă ne referim strict la studiile de demografie și statistică demografică întocmite de Manuilă în anii războiului sau mai înainte, aici nu apar

³ Despre contribuția lui Sabin Manuilă la elaborarea politicii de populație a guvernului Antonescu: Viorel Achim, „The Romanian Population Exchange Project Elaborated by Sabin Manuilă in October 1941”, în *Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento*, XXVII, 2001, p. 593–617; idem, „Schimbul de populație în viziunea lui Sabin Manuilă”, în *Revista Istorică*, S.N., XIII, 2002, nr. 5–6, p. 133–150.

⁴ Pentru politica de omogenizare etnică în România în timpul guvernului Antonescu, pe lângă titlurile din nota 3, vezi V. Achim, „Proiectul guvernului de la București vizând schimbul de populație româno-ruso-ucraianean (1943)”, în *Revista Istorică*, S.N., XI, 2000, nr. 5–6, p. 395–421; idem, „Considerații asupra proiectelor românești de schimb de populație din anii celui de-al doilea război mondial”, în *Mișcări de populație și aspecte demografice în România în prima jumătate a secolului XX. Lucrările Conferinței internaționale „Mișcări de populație în Transilvania în timpul celor două războaie mondiale”, Cluj-Napoca, 24–27 mai 2006. Omagiu academicianului Camil Mureșanu la împlinirea vârstei de 80 de ani*, coord. Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Rudolf Gräf, Corneliu Pădurean, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 241–254.

⁵ Vezi titlurile din nota 3.

idei de felul celei exprimate în memoriul din octombrie 1941, în legătură cu scoaterea evreilor și țiganilor în afara țării.

Dacă e să comparăm cu ceea ce s-a petrecut în Germania sau în alte părți, Holocaustul din România își are specificul său, inclusiv în acest domeniu, al demografiei și statisticii. Credem că politica guvernului Antonescu față de evrei și Holocaustul din România țin, fundamental, de politica de populație (în sens de politică etnică) promovată în acei ani de guvernul de la București. Adică, de proiectul de omogenizare etnică a țării, care a vizat toate populațiile minoritare din România, inclusiv evreii. În cadrul acestui proiect, toate populațiile minoritare urmau să părăsească teritoriul României, iar locul lor urma să fie luat de etnicii români din țările vecine, care trebuiau să fie „repatriați”.

Fără a avea o imagine completă asupra demografiei și statisticii românești în anii 1940–1944, pornind de la datele pe care le avem în acest moment, îndrăznim să afirmăm că statistica și demografia românească nu pot fi considerate un capitol al Holocaustului. Credem însă că Holocaustul din România poate fi studiat mai bine dacă se iau în seamă datele de demografie etnică pe care le-a furnizat cercetarea în domeniu în acei ani. Când e vorba de o populație sau grupuri de populație, considerăm că în ce privește numărul nu e permis să se lucreze cu aproximații, atunci când ne stau la dispoziție datele controlabile oferite de specialiștii în domeniu – aici nu are importanță dacă ei erau antisemiți sau filosemiți –, așa cum a fost cazul demografilor și statisticienilor români.

2. Scopul studiului

În studiul de față ne vom ocupa de cea mai importantă operațiune de recensare din România anilor celui de-al doilea război mondial: recensământul general al României din 6 aprilie 1941. Vom căuta să aflăm care a fost locul evreilor în cadrul acestui recensământ.

Despre recensământul din aprilie 1941 se cunosc puține lucruri. Cercetătorii istoriei României aproape că nu-l menționează. Există doar câteva referiri la recensământ, după părerea noastră singura notabilă, dar și aceasta sumară, fiind cea a lui Jean Ancel⁶. Prelucrarea materialelor acestui recensământ extrem de complex nu a fost încheiată în anii războiului, iar mai apoi a fost abandonată. Institutul Central de Statistică a publicat în 1944 o lucrare cu titlul *Recensământul General al României din 1941, 6 Aprilie. Date sumare provizorii*⁷. Datele de aici nu sunt de mare folos. Când e vorba de originea etnică, populația este înregistrată doar pe câteva naționalități: românii,

⁶ Jean Ancel, *Contribuții la istoria României. Problema evreiască 1933–1944*, traducere din limba ebraică de Carol Bines, Vol. I, Partea a doua, București: Hasefer, 2001, p. 37–39 (subcap. „Recensământul populației”).

⁷ *Recensământul General al României din 1941, 6 Aprilie. Date sumare provizorii*, București: Institutul Central de Statistică, 1944, XXV, 300 p. Datele recensământului românesc din aprilie 1941 privitoare la sudul Transilvaniei au fost reproduse în vol. *Recensământul din 1941. Transilvania*, [lucrare publicată de] Traian Rotaru (coord.), Maria Semeniuc, Elemer Mezei, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 23–121.

ungurii și germanii. Celelalte minorități nu apar, ci sunt trecute global la rubrica „Alții și nedeclarați”. Înaintea volumului cu rezultatele sumare provizorii ale recensământului, la sfârșitul anului 1943, Institutul Central de Statistică a publicat o lucrare pentru uzul administrației, cu titlul *Indicatorul localităților din România*⁸. Aici, în dreptul fiecărei localități apare și numărul locuitorilor, global, fără distincție etnică, folosindu-se rezultatele recensământului din aprilie 1941, iar pentru Basarabia și nordul Bucovinei, rezultatele inventarierii din august–octombrie 1941. Se înțelege că și datele care apar în această lucrare erau provizorii. Neavând la dispoziție rezultatele finale și cât de cât complete ale recensământului, se explică de ce istoricii nu s-au oprit asupra lui.

În studiul nostru vom arăta care a fost numărul total al evreilor care trăiau în România la 6 aprilie 1941, așa cum rezultă el din datele finale ale recensământului general. Un material pe care l-am găsit în Arhivele Naționale Istorice Centrale, într-un fond introdus relativ recent în cercetare, material întocmit de Institutul Central de Statistică în anul 1945, detaliază pe naționalități rubrica „Alții” din publicația apărută în 1944⁹. Apar aici 16 naționalități. Cifrele sunt date pe ansamblul țării, dar și pe județe. Acestea sunt informații noi care, după cunoștința noastră, până acum nu au mai fost folosite de cercetători și nu apar în vreo publicație.

În materialul de arhivă pe care l-am menționat apar și evreii înregistrați la 6 aprilie 1941. Vom comenta numărul evreilor în contextul problematicii persecuțiilor la care a fost supusă atunci această populație și al Holocaustului. Vom compara cifrele recensământului din aprilie 1941 cu datele pe care le oferă alte recensăminte și numărători ale populației evreiești din România, efectuate în preajma și în timpul celui de-al doilea război mondial. Credem că nu e nevoie să argumentăm utilitatea acestui demers. Fie și pentru faptul că, după părerea noastră, aspectul cel mai puțin lămurit și cel mai controversat al Holocaustului din România îl reprezintă tocmai cifrele, adică numărul oamenilor care formează o categorie sau alta de victime (avem în vedere aici întreaga comunitate evreiască și diferitele ei componente).

Acest studiu își propune, de asemenea, să se ocupe în detaliu de atenția specială pe care recensământul a acordat-o evreilor. La 6 aprilie 1941, în cadrul recensământului general al României, s-a făcut un „recensământ special al populației de origine etnică evreiască”. Vom arăta în ce a constatat acest recensământ special și care au fost rațiunile care au determinat atenția cu totul deosebită arătată evreilor. Adică, de ce s-a făcut atunci un recensământ special al populației evreiești. Vom studia această chestiune în contextul politicii față de evrei a guvernului Antonescu, al antisemitismului și al politicii de populație promovate atunci de statul român, persecuția la adresa evreilor fiind, după părerea noastră, parte a acestei politici.

⁸ *Indicatorul localităților din România. Datele recensământului general din 6 Aprilie 1941*, București: Imprimeria Institutului Statistic, 1943, XLVIII, 1024 p.

⁹ Material publicat în Anexe, Anexa 6.